

підконтрольної адміністративно-територіальної і управлінської церковної системи, нав'язування «імперської волі» Церкві, замість паритетних (а можливо, іноді обопільно компромісних) стосунків, призвело на початку ХХ ст. до катастрофічних соціальних наслідків.

Раїса Воробей

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ: ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ

Згадаємо, що уперше поділ Московської держави на губернії відбувся за указом Петра I у 1708 р.: встановлювалося вісім губерній, дві з яких – Київська і Азовська – займали частину території України. 1775 р. за «Установленням про губернії», яке поширювалося на українські землі з 1781 р., Російську імперію було поділено на сорок одну губернію. Щодо території Лівобережної України, то 1796 р. вона отримала назву Малоросійської губернії. На початку 1917 р. українські землі перебували у складі Київської, Чернігівської, Харківської, Полтавської, Катеринославської, Херсонської, Таврійської, Чорноморської, Подільської та Волинської й частково Люблінської, Сідлецької, Гродненської, Мінської, Бессарабської і Кубанської губерній. У 1921 р. територія України поділялася на дванадцять губерній, а згодом на дев'ять. Внаслідок адміністративно-територіальної реформи в Україні 1925 року губернії було скасовано [1, с. 188].

27 лютого 1802 р. відбувся поділ Малоросійської губернії на дві менші за територією адміністративні одиниці — Полтавську та Чернігівську губернії. До складу Чернігівської губернії у 1802 р. увійшло 12 повітів: Борзнянський, Глухівський, Городнянський, Козелецький, Конотопський, Мглинський, Ніжинський, Новгород-Сіверський, Новоміський, Сосницький, Стародубський, Чернігівський. Згідно із указом від 27 березня 1803 р. «О новом разделении Малороссийской губернии на поветы» у Чернігівській губернії повітовими містами стали також Остер, Кролевець та Сураж. Таким чином, кількість повітів зросла до 15. У 1809 р. Новоміський повіт було перейменовано на Новозибківський [2, с. 459]. Наступні ж 100 років майже не внесли змін до адміністративного поділу, що усталився у 1801-1802 рр. Чернігівська губернія складалася з 15 повітів, що поділялися на 187 волостей. Цей адміністративний поділ проіснував без змін до 1919 р.

18 квітня 1802 р. утворюється нова адміністративно-політична одиниця – Малоросійське генерал-губернаторство, до складу якого було включено спочатку дві губернії — Полтавську та Чернігівську, а з 1835 р. введено Харківську. На чолі губернії стояв малоросійський генерал-губернатор, а органом виконавчої влади було губернське правління.

Інститут генерал-губернаторства вводився Олександром I з метою зміцнення вищої виконавчої влади та налагодження благоустрою в найбільш важливих та неоднорідних місцевостях імперії. Найважливіше завдання генерал-губернаторів полягало у проведенні в життя державної політики, нагляді за дотриманням законів та розпоряджень центрального уряду. Будь-які губернські установи зобов'язані були виконувати всі розпорядження військового губернатора. Генерал-губернатор формував свою канцелярію та добирив чиновників для особливих доручень, розглядав та затверджував кошториси, їх розподіл, гарантував використання коштів в інтересах держави, узгоджував важливі судові справи. Цивільний губернатор надавав генерал-губернатору всю необхідну інформацію та звіт про стан справ у губернії.

Отже, за часів Олександра I інститут генерал-губернаторства являв собою представництво вищої влади у децентралізованих регіонах, переважно, з наглядовою функцією.

Період правління Миколи I характеризувався тенденцією до більш централізованого управління регіонами. Діяльність генерал-губернаторів обмежувалась, впорядковувалась і регламентувалась без огляду на особу. Головним завданням генерал-губернаторів визначався нагляд за недоторканістю засад самодержавства, державних інтересів шляхом дотримання законів та розпоряджень центрального уряду щодо ввіреного його управлінню краю. Як особлива інституція, генерал-губернатор знаходився поза губернським правлінням, не мав дорадчих органів. При ньому діяли лише канцелярія та чиновники з особливих доручень.

На початку царювання Олександра II єдність державного управління була визначена головною умовою успішного розвитку Російської імперії, отже, центральний уряд відмовляється від генерал-губернаторської форми правління.

За іменним указом Сенату від 17 лютого 1856 р. Олександр II скасував посаду Чернігівського, Полтавського та Харківського генерал-губернатора. З ліквідацією Малоросійського генерал-губернаторства вищою посадовою особою в губернії визначався губернатор, який виконував функції водночас представника вищої урядової влади та уповноваженого Міністерства внутрішніх справ. Губернатор призначався безпосередньо імператором і звітував перед ним; з іншого боку, губернатор був чиновником Міністерства внутрішніх справ і перебував у фактичному підпорядкуванні міністра.

8 червня 1865 р. Міністерство внутрішніх справ видало «Інструкцію про деякі зміни та покращання структури та штатів губернських установ» [3, арк. 13–17], де детально визначався склад канцелярії губернського правління інших губернських установ та відповідно до якої, з незначними змінами, будувалася їх структура протягом другої половини XIX століття. Склад губернського правління губерній визначався у залежності від розміру губернії та кількості населення губернії.

Губернські правління поділялися на три розряди. До першого розряду належали сімнадцять губернських правлінь у губерніях, що склалися з десяти та більше повітів,

мали народонаселення більше одного мільйона чоловік та мали арештантські роти цивільного відомства. До першого розряду належали губернські правління: Воронежське, Володимирське, Вятське, Казанське, Костромське, Курське, Нижегородське, Орловське, Пермське, Полтавське, Рязанське, Саратовське, Смоленське, Тверське, Тульське, Харківське і Чернігівське.

До другого розряду зараховувалися чотирнадцять губернських правлінь у губерніях, що не суміщали у собі трьох названих вимог: Вологодське, Катеринославське, Калужське, Курляндське, Новгородське, Пензенське, Псковське, Самарське, Сибірське, Тавричеське, Тамбовське, Херсонське, Ярославське і Бесарабське.

До третього розряду відносилися п'ять губернських правлінь у губерніях, що мали менше десяти повітів та населення менше 500 тисяч чоловік: Архангельське, Астраханське, Олонецьке, Уфимське та Естляндське.

У канцеляріях губернських правлінь першого та другого розрядів належало мати по вісім столів, третього — по сім [3, арк. 15].

У Державному архіві Чернігівської області зберігаються друковані джерела, за якими можна досліджувати названу тему – «Адміністративно-територіальний Чернігівської губернії».

Найдавніше видання, що збереглося і містить свідчення 1859 р., було видане у 1866 р. у м. Санкт-Петербурзі Центральним статистичним комітетом Міністерства внутрішніх справ за розпорядженням Міністра внутрішніх справ [4]. Видання обсягом 229 сторінок, містить карту Чернігівської губернії, складається умовно з двох основних розділів: загальні свідчення про Чернігівську губернію, і інформація про населені пункти губернії. До довідника додані показчики чотирьох видів.

У загальних свідченнях про губернію подається детальна інформація про географічне положення губернії, площу, природні умови, геологічний склад території губернії.

Зазначається, що станом на 1859 р. Чернігівська губернія за площею займала 24 місце серед губерній європейської Росії — 47, 405 квадратних верст. При чому, у названому виданні подається розбивка площі губернії за повітами – найбільший повіт був Остерський — 3, 963 квадратних верст.

За відомостями 1859 р. населення губернії складало 1 мільйон 461 тисяча 500 осіб, з них — 709 тисяч 268 чоловічої статі і 752 тисячі 232 жіночої статі. Населених пунктів у губернії було 3 тисячі 673. Найбільша кількість населення проживала у Новозибківському повіті, потім — Стародубський, Суражський, Сосницький і Ніжинський. Найменшим за населенням був Остерський повіт, при тому, що мав найбільшу серед повітів площу.

У виданні також наводиться інформація щодо розподілу населених пунктів губернії за щільністю населення — найбільш щільно заселений у 1859 р. був Конотопський повіт; наводяться таблиці з інформацією щодо населених пунктів, де проживало більше тисячі осіб (такі населені пункти вважалися великими); розбивка повітів за кількістю населення різної національності (білоруси, великоросіяни (чи

російські слобожани), малоросіяни (степовики), євреї, німці, греки, цигани); детально аналізується стан економіки губернії.

Другий розділ містить безпосередньо табличний перелік усіх населених пунктів губернії із суцільною нумерацією за повітами, що є позитивним моментом, адже дозволяє одразу визначити загальну кількість населених пунктів губернії. Таблиця складена за наступними графами: № за порядком, назва населеного пункту, місцеположення (в основному при якій річці), відстань від повітового міста, кількість дворів, кількість жителів, а також остання графа містить інформацію про церкви, учбові та благодійні заклади, поштові станції, ярмарки, фабрики і заводи, що розташовані на території населеного пункту.

Показчики довідника складені за чотирма принципами:

1. Розподіл населених пунктів Чернігівської губернії за різними найменуваннями окремо по повітах (тобто кількість у повітах міст, містечок, поселень, хуторів, монастирів, фабрик і заводів тощо);

2. Розподіл населених пунктів Чернігівської губернії за кількістю дворів;

3. Розподіл населених пунктів Чернігівської губернії за кількістю жителів;

4. Показчик населених пунктів Чернігівської губернії за абеткою.

Отже, довідник містить значну за обсягом інформацію, що дозволяє проводити аналітичні дослідження з історії адміністративно-територіального устрою Чернігівської губернії середини XIX ст.

Наступним за хронологією довідником, що зберігається у Державному архіві Чернігівської області, є робота Олександра Русова «Описание Черниговской губернии» станом на 1897 р. [5]. На жаль, довідник потрапив до архіву не у повному складі, відсутня інформація про три повіти: Мглинський, Стародубський і Суразький.

Список населених пунктів міститься у таблиці, розбитий на повіти, і складений за графами: назва населеного пункту; належність до волості; кількість дворів у порівнянні на початок XVIII та кінець XVIII ст., 1858 р., 1892 р., 1896 р.; кількість дворів і населення станом на 1897 р. і примітки. У примітках вказується наявність у населеному пункті навчальних закладів, бібліотек, фабрик і заводів.

У 1902 р. за дозволом Чернігівського губернатора Євгена Костянтиновича Андрєєвського у м. Чернігові вийшло друком видання Чернігівського губернського статистичного комітету за назвою: «Список населенных мест Черниговской губернии, имеющих население не менее 10 жителей, по данным 1901 года» [6]. У передмові видання зазначено, що подібні списки по Чернігівській губернії були вже видані Центральним статистичним комітетом у 1866 р. і Чернігівським губернським статистичним комітетом у 1892 р., проте вони вже застаріли і потребують уточнення.

Нові списки наводяться не окремо за абеткою по повітах, а за абеткою у межах всієї губернії. Окрім назви населеного пункту у таблиці зазначається назва повіту; волості; при якій річці, озері чи колодязі розташований; кількість жителів чоловічої і жіночої статі і поштова адреса. Порядкові номери населених пунктів не вказані.

Останній список населених пунктів Чернігівської губернії за хронологією — видання Чернігівського губернського статистичного бюро 1919 р. — складений у рамках кожного повіту, але розділені по волостях з окремою їх нумерацією у межах кожної волості. Інформація складена за результатами перепису 1917 р. і містить дані про кількість дворів і населення по кожному населеному пункту [7].

Підсумовуючи, зазначимо про досить високий рівень роботи Чернігівського губернського статистичного комітету щодо збирання різнопланової інформації з характеристики губернії та видання інформаційних посібників, які дозволяють вивчати історію адміністративно-територіального поділу Чернігівської губернії.

Література

1. Довідник з історії України (А — Я): Посіб. для загальноосв. навч. закл. / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. — 2-ге вид., доопр. і доповн. — К., 2001. — 1136 с.
2. Державний архів Чернігівської області: Путівник. — Чернігів, 2001. — 599 с.
3. Инструкция Министерства Внутренних Дел, составленная на основании 30 параграфа Высочайше утвержденных 8 июня 1865 года временных правил о некоторых изменениях и улучшениях в устройстве и штатах Губернских учреждений этого Министерства // Книга записей прихода и расхода денежных сумм. — ДАЧО, ф. 127, оп. 14, спр. 4330, 108 арк.
4. Черниговская губерния. Список населенных мест по сведениям 1859 года. — Санкт-Петербург, 1866. — 229 с.
5. Русов А.А. Описание Черниговской губернии. Т. II. Приложение IV. Список населенных мест Черниговской губернии (не полностью). — Чернигов, 1899. — 240 с.
6. Список населенных мест Черниговской губернии, имеющих не менее 10 жителей, по данным 1901 года. — Чернигов, 1902. — 188 с.
7. Список селений и городов Черниговской губернии по уездам и волостям. — Изд. 2-е. — Чернигов, 1919. — 72 с.

Валентина Шандра

ГУБЕРНАТОР: ЙОГО РОЛЬ І МІСЦЕ У СИСТЕМІ ВЛАДИ В УКРАЇНІ ІМПЕРСЬКОГО ІІ ПЕРІОДУ

Політична система, що реалізує себе через відповідні органи влади, засновує державні інституції, за допомогою яких спрямовує, а то й керує найрізноманітнішими соціальними процесами. Серед історичних управлінських структур привертає увагу посада губернатора. Заснована Петром I та вдосконалена Катериною II, вона проіснувала XVIII і все XIX ст., і не безуспішно функціонувала на початку XX. Така часова тривалість вказує на її життєздатність та реальні можливості, запорукою яких став, не в останню чергу, досвід французької держави